

22ste vergadering

Dinsdag 3 maart 1998

Aanvang 13.30 uur

Voorzitter: Korthals Altes

Tegenwoordig zijn 67 leden, te weten:

Baarda, Batenburg, De Beer, Van den Berg, Bierman, De Boer, Boorsma, Braks, Van den Broek-Laman Trip, Cohen, Dees, Van Dijk, Van Eekelen, Eversdijk, Gelderblom-Lankhout, Van Gennip, Ginjaar, Glasz, Van Graafeiland, Grol-Overling, De Haze Winkelman, Heijne Makkreel, Hendriks, Hessing, Hilarides, Hirsch Ballin, Hofstede, Holdijk, Jaarsma, De Jager, Jurgens, Ketting, Korthals Altes, J. van Leeuwen, L.M. van Leeuwen, Linthorst, Lodewijks, Loudon, Luijten, Luimstra-Albeda, Lycklama à Nijeholt, Meeter, Michiels van Kessenich-Hoogendam, Pit, Pitstra, Le Poole, Postma, Rensema, Rongen, Roscam Abbing-Bos, Schoondergang-Horikx, Schuurman, Schuyer, Steenkamp, Stoffelen, Talsma, Tuinstra, Varekamp, Ter Veld, Veling, Verbeek, Vrisekoop, Wiegel, De Wit, Wöltgens, Van de Zandschulp en Zwerver,

en de heren Kok, minister-president, minister van Algemene Zaken, Dijkstal, vice-minister-president, minister van Binnenlandse Zaken, Voorhoeve, minister van Defensie, mevrouw Borst-Eilers, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, mevrouw Netelenbos, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en mevrouw Terpstra, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van Heukelum, Werner en Heijmans, wegens bezigheden elders;

Stevens, wegens verblijf buitenlands;

Glastra van Loon, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het eind van deze editie.)

De **voorzitter**: Aangezien voor verschillende verdragen en voor algemene maatregelen van bestuur die zijn voorgehangen en gedrukt onder de nummers 25866 en 25867 de termijn is verstreken, stel ik vast, dat wat deze Kamer betreft aan uitdrukkelijke goedkeuring van deze verdragen respectievelijk AMvB's geen behoefte bestaat.

De **voorzitter**: Ik verzoek de leden te gaan staan.

Op vrijdag 27 februari is in haar geboorteplaats en woonplaats Amsterdam overleden ons medelid en tweede ondervoorzitter, Annemarie Grewel. Tot het laatst toe op haar posten: in deze Kamer en in de gemeenteraad van Amsterdam. Zij was al heel lang ongeneeslijk ziek. Zij wist het, wij wisten het. En zij wilde ook dat men het wist, want zij wilde

het taboe dat rust op het spreken over de ziekte waaraan zij leed, doorbreken. Zij wilde noch dapper noch zielig gevonden worden.

Beide aanduidingen waren in haar ogen vertekeningen. Beter is het om haarzelf aan het woord te laten. In Het Parool, op 15 april 1996, zei ze met de komende dood voor ogen: "Ik ben niet in paniek, verward of ten prooi aan wanhoop. Ik heb wel eventjes gedacht: hè, vervelend. Maar dat was het dan ook. Ik was er te laat bij. Het zat al in mijn lymfeklieren. Jammer, maar helaas. Kan ik wel gaan mokken, maar dan heb ik ook nog 's last van een slecht humeur." Laconiek werd zo'n observatie wel genoemd, maar eigenlijk geeft het begrip "courage" het ware karakter beter weer.

Doorbreken van taboes, zonder boodschap aan conventies en met een zekere ironie spreken over wat voor velen juist modieus is, typeerden Annemarie Grewel. Zij zette zich van harte in voor de emancipatie van de mens in velerlei facetten, als politica en als publiciste. Annemarie Grewel had gevoel voor goede publiciteit en pret. Zo was zij goed aanwezig in het programma Villa Felderhof en genoot ervan.

Ze verkreeg nationale bekendheid als voorzitter, onbewogen en onverbiddelijk voorzitter, van de vaak bewogen congressen van haar partij, de Partij van de Arbeid. Van het begin van de jaren tachtig af tot aan haar overlijden maakte zij deel uit van het congrespresidium. Wie herinnert zich niet haar ad rem antwoord op de vraag van een congreslid: "Mevrouw de voorzitter, mag ik nog een vraag stellen?" Dat was: "Ja zeker. Dat was 'm dan. Volgende vraag."

Het begin van haar carrière was aan de wetenschap gewijd. Na haar

Voorzitter

studie pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam was zij eerst kandidaat-assistent en sedert 1961 wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de subfaculteit Opvoedkunde van die universiteit. In 1986 werd zij lid van de gemeenteraad van Amsterdam. Dit lidmaatschap heeft zij tot haar overlijden vervuld. Ook in dat verband werd zij hogelijk gewaardeerd. Een van haar fractiegenoten gaf zaterdag op Internet bij de mededeling van haar overlijden de boodschap mee: "De wereld is een beetje armer geworden."

In 1995 werd zij lid van deze Kamer. Bijna een jaar, sedert 11 maart van het vorige jaar, bekleedde zij het ondervoorzitterschap. De eerste vrouw in het presidium van deze Kamer. Vanaf het begin van haar lidmaatschap van deze Kamer werd zij door haar ziekte ondermijnd. Maar zij blijft op haar post, ook als haar ziekte en de therapie hun sporen zeer zichtbaar maken. Zij blijft daar uiterlijk onbewogen onder, maar wij lezen in haar columns in de Groene Amsterdammer en in interviews haar reacties. Maar ook daarin overheerst nuchterheid, waarmee zij haar emoties probeert te verbergen.

Illustratief voor de ironie waarmee zij kon spreken over wat velen juist modieus vinden, is haar maiden-speech. Deze heeft betrekking op de herziening van de bepalingen over het toezicht op belastingverordeningen van gemeenten, provincies en waterschappen. Het preventieve toezicht van gedeputeerde staten op belastingverordeningen wordt afgeschaft. Annemarie Grewel noemt het bestaande toezicht een beetje een wassen neus. De staatssecretaris blijkt toch enigszins beducht voor een run op de rechter, want repressief toezicht blijft. Hij heeft in verband daarmee een evaluatie voorgesteld. Annemarie Grewel zegt daarover: "Tegenwoordig deugt niets meer, als het woord 'evaluatie' niet aan het slot voorkomt. Wij hebben niet zo'n behoefte aan evaluatie, want het wijst zichzelf wel, maar als het iedereen gelukkig maakt, mag het van ons." Het typeert haar nuchterheid opnieuw.

Behalve over onderwerpen die Binnenlandse Zaken betroffen – zij was voorzitter van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat –

sprak zij over cultuur. Zij kwam uit een cultureel ontwikkeld milieu en wijdde zich ook aan de omroep als kroonlid van het NOS-bestuur. Vorige week nog had zij in deze Kamer zullen spreken over het onderdeel Cultuur van de begroting van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Goede bekenden wisten dat zij vorige week weer was opgenomen in het ziekenhuis. Hoewel zij voor niemand van haar ziekte en de fatale afloop een geheim maakte, liet zij weten dat haar afwezigheid in de vergadering van vorige week moest worden verklaard door "bezigheden elders". En zo is het dus vorige week ook gebeurd. Aan haar bezigheden hier en elders is thans een eind gekomen. Wij herdenken in haar een democratisch socialist in hart en nieren, van de oude stempel.

Ik verzoek u enige ogenblikken stilte in acht te nemen.

(De aanwezigen nemen enige ogenblikken stilte in acht.)

Minister **Kok**: Namens het kabinet wil ik woorden van deelneming uitspreken aan de zeer velen die haar dierbaar waren, nu aan het leven van Annemarie Grewel jongstleden vrijdag een einde is gekomen. Het einde van een te kort leven van een oprechte vrouw. Van haar ernstige ziekte heeft zij nooit een geheim gemaakt. Zij heeft dat leed buitengewoon moedig dragen. Nu zij niet langer in ons midden is, overheerst naast het leedwezen over haar heengaan een gevoel van grote dankbaarheid voor wat deze vrouw gedurende haar leven voor zovelen binnen en buiten de politiek heeft mogen betekenen.

Inderdaad, Annemarie Grewel was een bijzondere vrouw die een leven lang strijdbaar was, zich inzette voor de verwezenlijking van haar politieke en maatschappelijke idealen en steeds opkwam tegen onrechtvaardigheid en vóór mensen die in het gedrang kwamen, dichtbij of ver weg. Dat was de rode draad in haar leven. Tot in de laatste maanden en weken van haar leven is Annemarie Grewel in de gemeentelijke en landelijke politiek en ook in het maatschappelijk leven in woord en geschrift kritisch en strijdbaar gebleven, wanneer zij onrecht, ongelijkheid, discriminatie of gebrek aan saamhorigheid moest constateren. Haar gevoelige antenne ving

signalen feilloos op. Vlijmscherp waarnemen, lastig zijn, je mening geven, wakker blijven: het was haar op het lijf geschreven. Deze authentieke, in zekere zin autonome vrouw kon geen onrecht verdragen, wakkerde het protest daartegen aan en was dan diep verontwaardigd.

Maar Annemarie Grewel had ook die andere eigenschappen. Ze kon ook binden, tegenstellingen overbruggen en straalde warmte uit. Ze belichaamde een unieke combinatie van grote betrokkenheid en het vermogen tot afstand nemen. Haar nu eens barse en dan weer wat milder uitvallende humor maakte haar tot een veelgevraagd voorzitter van congressen van haar eigen Partij van de Arbeid en van bijeenkomsten van andere organisaties en instellingen. Annemarie Grewel heeft gedurende haar leven grote verantwoordelijkheden op zich genomen, want besturen zat haar in het bloed. Ik noem de Universiteitsraad van Amsterdam, de NVSH, de Emancipatieraad, de NOS, de Ruud Wakker-academie. Overal waar zij met macht omging, was dat vanuit het ijkpunt dat zich tijdens de Tweede Wereldoorlog in dat joodse meisje had vastgezet: altijd op je hoede zijn voor machtsmisbruik en apathie jegens onrecht; verantwoordelijkheid en invloed vooral positief gebruiken om mensen te mobiliseren tegen racisme, tegen oorlog en vóór vrouwen en gelijkberechtiging.

Van leven ga je nou eenmaal dood, zei Annemarie kortgeleden nog in een interview met de nuchterheid die haar zo typeerde. Haar leven was intens. Tot op het laatst bleef zij actief bij de samenleving betrokken. Ze is te vroeg van ons heengegaan. Ze had nog zoveel willen doen: hier in de Eerste Kamer, in de Amsterdamse raad, in haar eigen sociaal-democratie, in de vrouwenbeweging en in de vele besturen op maatschappelijk-cultureel gebied waarop zij zo actief was. Annemarie Grewel was geen vrouw van clichés. Bij haar afscheid behoren wij dat in gedachten te houden. Wij denken met eerbied en warmte aan haar terug, aan haar eerlijkheid, haar directheid, haar onafhankelijk oordeel, haar strijdbaarheid en haar door en door democratisch geweten. Zij heeft voor de Nederlandse samenleving veel betekend. Velen zullen het goede dat zij ons heeft gegeven, in dankbaarheid met zich meedragen.

Voorzitter

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**: Ik stel nader aan de Kamer voor, het wetsvoorstel Wijziging van de Wet openbaarheid van bestuur in verband met de implementatie van de richtlijn 90/313/EEG van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 7 juni 1990 inzake de vrije toegang tot milieu-informatie (24613) van de agenda van heden af te voeren en toe te voegen aan de agenda van volgende week.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemings van bepalingen inzake het correctief referendum (25153)**.

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.

De heer **Wiegel** (VVD): Voorzitter! Tijdens de plenaire behandeling van dit wetsvoorstel in deze Kamer heb ik namens mijn gehele fractie een aantal bezwaren tegen dit voorstel naar voren gebracht. Nu het om het verklaren van onze stem gaat, merk ik op dat in dit wetsvoorstel drempels zijn ingebouwd van een zodanige hoogte, dat aanvaarding van dit voorstel waarschijnlijk qua feitelijke betekenis niet ver komt te liggen van de uitkomst waarbij dit wetsvoorstel zou worden afgewezen. Om die reden zal een grote meerderheid van onze fractie vandaag bij deze stemming heenstappen over de bezwaren die zij tegen het referendum heeft, en haar stem aan dit in de Tweede Kamer gesloten compromis niet onthouden. Een aantal leden van mijn fractie zullen, omdat zij van opvatting zijn dat het referendum zich ten principale niet verdraagt met het in ons land bestaande stelsel van vertegenwoordigende democratie, tegen het wetsvoorstel stemmen.

Mevrouw **Schoondergang-Horikx**

(GroenLinks): Voorzitter! De fractie van GroenLinks houdt bezwaren tegen dit voorstel. Ten eerste liggen de drempels te hoog. Ten tweede wordt voor het lokale en het provinciale niveau te veel via uitvoeringswetten geregeld. Ten derde is voor het verwerpen van een wetsvoorstel of besluit ten minste 30% van het aantal kiesgerechtigden benodigd. Per situatie kan dus op alle niveaus ook een hogere drempel gelegd worden. Het is niet de bedoeling van deze wet, maar wij betreuren het dat de regering, zeker voor het lokale en regionale niveau, niet bereid was het woord "ten minste" te schrappen. 30% is toch hoog genoeg? Toch vinden wij een te benepen correctief referendum beter dan helemaal geen referendum. Daarom zullen wij onze steun aan dit wetsvoorstel niet onthouden.

De heer **Hessing** (D66): Voorzitter! De leden van de fractie van D66 zijn verheugd over het feit, dat wij überhaupt in deze Kamer hebben kunnen spreken over een wetsvoorstel dat het referendum beoogt in te voeren. Wij zijn evenzeer verheugd over het feit dat, zoals zo dadelijk bij de stemming zal blijken, het in deze Kamer is gekomen tot een aanzienlijke steun voor dit wetsvoorstel. De fractie van D66 ziet in het referendum toch een belangwekkend instrument om burgers dichterbij het bestuur te kunnen brengen, en burgers een stem te kunnen geven bij belangrijke zaken die hen rechtstreeks raken. Daarin zit de kernwaarde van het referendum. Daarom zal mijn fractie voorstemmen.

De drempels in het wetsvoorstel zijn hoog, en wel zo hoog dat het woord "ten minste" dat in het wetsvoorstel wordt genoemd, wat onze fractie betreft zou moeten worden uitgelegd als "ten hoogste". Mijn fractie zal voorstemmen.

De heer **Batenburg** (AOV): Mijnheer de voorzitter! De drempels in het onderhavige wetsontwerp zijn veel te hoog. Het Nederlandse volk zal dus waarschijnlijk nooit gebruik kunnen maken van deze wet. Dat betreurt ik ten zeerste. Mijn bezwaren gaan uit naar de te hoge drempels. Ik begrijp niet waarom het Nederlandse volk

niet de gelegenheid krijgt om zijn stem in een bepaald geval uit te brengen. Als ik tegen het genoemde wetsontwerp zou stemmen, heeft de burger daar echter ook niets aan. Dus op grond daarvan zal ik mijn steun aan dit wetsontwerp geven.

De **voorzitter**: Ik stel voor, over dit wetsvoorstel hoofdelijk te stemmen.

Daartoe wordt besloten.

Voor stemmen de leden: Le Poole, Rensema, Roscam Abbing-Bos, Schoondergang-Horikx, Schuyer, Stoffelen, Talsma, Tuinstra, Varekamp, Ter Veld, Vriesekoop, De Wit, Wöltgens, Van de Zandschulp, Zwerver, Batenburg, De Beer, Bierman, De Boer, Van den Broek-Laman Trip, Cohen, Dees, Gelderblom-Lankhout, Ginjaar, De Haze Winkelman, Hessing, Hilarides, Jaarsma, De Jager, Jurgens, Ketting, Linthorst, Lodewijks, Loudon, Luijten, Lycklama à Nijeholt, Meeter, Pit, Pitstra en de voorzitter.

Tegen stemmen de leden: Postma, Rongen, Schuurman, Steenkamp, Veling, Verbeek, Wiegel, Baarda, Van den Berg, Boorsma, Braks, Van Dijk, Van Eekelen, Eversdijk, Van Gennip, Glasz, Van Graafeiland, Grol-Overling, Heijne Makkreel, Hendriks, Hirsch Ballin, Hofstede, Holdijk, J. van Leeuwen, L.M. van Leeuwen, Luimstra-Albeda en Michiels van Kessenich-Hoogendam.

De **voorzitter**: Ik constateer, dat het wetsvoorstel met 40 tegen 27 stemmen is aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

- **Regeling van de inwerking-treding van de algemene maatregel van bestuur van 26 maart 1996 tot wijziging van het Besluit vergunningen koolwaterstoffen continentaal plat 1996 (willekeurige afschrijving) (Stb. 214) (24671);**

- **Regels ter bescherming van het Antarctisch milieu ter uitvoering van het Protocol betreffende milieubescherming bij het Verdrag inzake Antarctica (Wet bescherming Antarctica) (25211).**